

Szlak architektury drewnianej na terenie województwa śląskiego

Kościół – świątynia chrześcijańska, budynek wzniesiony dla stałych potrzeb kultu.

Kościół to jedno z najbardziej charakterystycznych budynków w przestrzeni naszych miast i wsi. Cechami wyróżniającymi są np.:

- ▶ dominująca bryła, często podkreślana wieżą lub wieżami
- ▶ charakterystyczne wyróżniające się formy (np. kopuła, wieża)
- ▶ lokalizacja (na wzgórzu, na zamknięciu ulicy, przy rynkach)
- ▶ detale (krzyż, witraże)

Szczególnym elementem krajobrazu są kościoły drewniane. Na terenie województwa śląskiego mamy ich około 70. Większość pochodzi z XVII-XVIII wieku, najstarsze datowane są na XV wiek:

- ▶ kościół pw. Wszystkich Świętych w Sierotach, (wieżba dachu nad prezbiterium datowana na 1427, ściany nawy datowane na 1457 r.)
- ▶ kościół pw. św. Marcina w Ćwiklicach (1466 r.)
- ▶ kościół pw. Wszystkich Świętych w Łaziskach (1467 r.)
- ▶ kościół Wniebowzięcia NMP w Gliwicach (1493?)
- ▶ kościół pw. św. Michała Archanioła w Ksieźym Lesie (1498 r.)
- ▶ kościół pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Poniszowicach (1499 r.)

Lasy przez długie stulecia dominowały w naszym krajobrazie, w X wieku pokrywały około 70% ziem piastowskich (G. Ruszczyk, Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce, s. 10). Przez długi czas był to, na terenie obecnej Polski, podstawowy materiał budowlany. Drewno było łatwo dostępne (budowano z tego co było najbliżej, nie było tak rozbudowanej sieci dróg, żeby transportować materiał budowlany z daleka – to było drogie, materiał łatwo dostępny = materiał tani), łatwe w obróbce (przy użyciu prostych narzędzi), łatwa też była wymiana zniszczonych elementów. Wśród budynków drewnianych na szczególną uwagę zasługują zachowane do dziś kościoły. Oprócz walorów historycznych i estetycznych posiadają również duże wartości architektoniczne i techniczne. Ich proste (co nie znaczy prymitywne) formy są doskonałym przykładem spójności techniki i zastosowanego materiału, a także funkcjonalności budynku. Zastosowane w nich rozwiązania ciesielskie i konstrukcyjne są bardzo pomysłowe i wykraczają poza rozwiązania stosowane wówczas powszechnie w drewnianym budownictwie mieszkalnym i gospodarczym.

Podstawowymi elementami kościoła jako budynku są dwa pomieszczenia: nawa – pomieszczenie większe, przeznaczone dla wiernych oraz prezbiterium – mniejsze, przeznaczone dla duchowieństwa. W prezbiterium mieści się najważniejszy element związany z kultem – ołtarz, tu też przechowywany jest Najświętszy Sakrament. Ściana pomiędzy nawą a prezbiterium, zwykle z półokrągłym wycięciem, nosi nazwę ściany tęczowej. W arkadzie często umieszczano belkę z krzyżem lub Grupą Ukrzyżowania (belka ta pełniła również konstrukcyjną rolę ściagu). W zachodniej części nawy, nad wejściem, znajduje się chór muzyczny, tam są umieszczone organy. Przy prezbiterium jest niewielkie pomieszczenie dla kapłana (miejsce, gdzie

przygotowuje się do nabożeństwa). Do nawy często przylega wieża – dzwonnica, której część dolna pełni rolę przedsionka (kruchty). W niektórych kościołach nawę otaczają podcienia tzw. soboty. Podobno nazwa pochodzi od soboty, kiedy to wierni z daleka już schodzili się na niedzielne nabożeństwo, a nocowali właśnie pod daszkami wokół kościoła. Praktyczne znaczenie jest inne. Soboty, podobnie jak inne, mniejsze, daszki, odprowadzają wodę opadową na zewnątrz od ściany, w ten sposób chronią konstrukcję ścian przed zniszczeniem (tak jak okap w dachu). Przyjrzyjmy się ścianie zewnętrznej kościoła – powyżej sobót ściana jest pokryta gontem, poniżej nie – ten gont ma takie samo zadanie, chroni konstrukcję ściany przed deszczem. Poniżej zadaszenia nie ma już takiej potrzeby. Taką „warstwę ochronną” łatwiej z czasem wymienić na nową, niż wymieniać całe belki konstrukcyjne (często jeszcze malowane od wewnątrz).

Kościół w województwie śląskim w większości prezentują tzw. typ śląski kościoła drewnianego. Charakteryzuje go to, że nawa i prezbiterium są nakryte odrębnymi dachami o tym samym kącie nachylenia połaci (dach prezbiterium jest niższy niż dach nawy) – rozróżnienie wprowadzone przez Ryszarda Brykowskiego. Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku. Zastosowanie odrębnych dachów o zróżnicowanej wysokości (i jeszcze dostawienie wyższej wieży) powoduje, że kościoły śląskie mają szczególnie malownicze bryły.

Kościół był orientowany. Oznacza to, że były budowane tak, aby prezbiterium skierowane było na wschód.

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Orientowanie__\(architektura\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Orientowanie__(architektura))

Kościół drewniany na terenie obecnego województwa śląskiego są w znacznej większości wybudowane w konstrukcji zrębowej (wieńcowej). Mówi się, że to właśnie tu przebiega granica pomiędzy drewnianym budownictwem zrębowym (na wschód od Śląska) a drewnianym budownictwem szkieletowym (na zachód od Śląska). Konstrukcja zrębowa ścian polega na układaniu belek poziomo jedna na drugiej, w narożach belki łączone są poprzez odpowiedni układ naciąg i wpustów. Całą jedną „warstwę” nazywa się wieńcem. Poszczególne wieńce łączone były dodatkowo kolkami (tzw. tyblami), które usztywniały konstrukcję zapobiegając przesuwaniu się i skręcaniu belek. Tak budowane były nawa i prezbiterium. Wieże wykonywano w innej technice – słupowo-ramowej. Konstrukcja dzwonnicy – oparta na czterech słupach w narożach i także jej kształt lekko zwężający się ku górze, powodowały, że wieża lepiej przenosiła obciążenia od pracujących dzwonów (konstrukcja była mniej sztywna). Małe okienka w pomieszczeniu na dzwon też miały swoją funkcję – niewielkie otwory pozwalały lepiej ukierunkować dźwięk. Na dachu nawy, od strony prezbiterium, umieszczona jest zwykle niewielka wieżyczka z najmniejszym kościelnym dzwonem. I wieżyczka i dzwon noszą nazwę sygnaturki. Sygnaturka (dzwon) używana była podczas mszy świętej w czasie podniesienia.

Zastosowanie konstrukcji zrębowej ma swoje konsekwencje również w wymiarach kościoła. Budynki są nieduże. Nie wynikało to jedynie z ilości wiernych, ale również z wymiarów belki, jaką dało się wyciosać z pojedynczego drzewa. Dopiero ok. XVIII wieku zaczęły powstawać większe kościoły, czego przykładem jest kościół w Truskolasach.

Wnętrze

Wnętrze kościoła doświetlane było oknami, które początkowo umieszczane były tylko w ścianie południowej. Wynikało to zarówno ze średniowiecznych przekonań (wierzono, że strona północna kościoła to strona „złych mocy”, brak okien uniemożliwiał im dostanie się do wnętrza kościoła), jak i względów praktycznych – od strony południowej w naszej szerokości geograficznej jest lepsze doświetlenie).

Ściany wewnątrz zdobione były dekoracjami malarskimi (polichromie). Skromniejsze wymalowywano dekoracjami ornamentnymi opartymi na motywach geometrycznych. Bogatsze – przedstawiały postacie świętych i sceny ze Starego czy Nowego Testamentu, czasem bardzo rozbudowane, jak na przykład scena Sądu Ostatecznego w kościele pw. św. Michała Archaniola w Rudzińcu, która zajmuje całą ścianę północną nawy. W prezbiterium często malowane były sceny pasyjne, tworząc swojego rodzaju opowieść o Męce Pańskiej. Malowidła te pomagały niepiśmiennym wiernym poznać i zrozumieć prawdy wiary. Wiele z tych przedstawień do dziś robi na nas wrażenie.

Kościół, gdzie znajdują się najcenniejsze malowidła:

- ▶ Gliwice – Ostropa, kościół pw. św. Jerzego (polichromia XVII i XVIII w.) Wśród przedstawień znajduje się między innymi postać Nierządnicy Babilonu siedzącej na bestii (Ap. 17.3-6). Obok niej widnieje przedstawienie śmierci jako białego kościotrupa. Dopiero po odsłonięciu tej polichromii (2013–2014) dowiedzieliśmy się skąd wzięło się powiedzenie „biały jak śmierć ostropska”.
- ▶ Sierakowice, kościół pw. św. Katarzyny (polichromia XVII w.). Wśród bardzo wielu przedstawień wypełniających całe wnętrze świątyni zwracają uwagę sceny z Apokalipsy znajdujące się w prezbiterium.
- ▶ Rudziniec, kościół pw. św. Michała Archanioła (polichromia XVII w.) – imponująca scena Sadu Ostatecznego zajmująca całą północną ścianę nawy. Uwagę przykuwa postać w centrum sceny na dole, przedstawiająca fundatora świątyni Wacława Pelkę, symbolicznie rozdartego między dobrem a złem. W dolnym prawym rogu przedstawiona jest paszcza potwora morskiego Lewiatana symbolizująca czeluście piekielne.
- ▶ Stara Wieś, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – malowidła pochodzą z czterech epok historycznych: z czasów renesansu (XVI w.), baroku (XVIII w.), historyzmu (II poł. XIX) i Młodej Polski (z elementami neogotyckimi) z 1926 r.
- ▶ Łaziska, kościół pw. Wszystkich Świętych (polichromia 1560 r.) – we wnętrzu przeplata się 5 wątków: starotestamentowy, maryjny, fundacyjny, pasyjny i hagiograficzny. Najliczniej reprezentowany jest rzadko spotykany wątek fundacyjny, obejmujący najprawdopodobniej wizerunki rodziny Planknarów, będących fundatorami malowideł i kołatorami kościoła łaziskiego

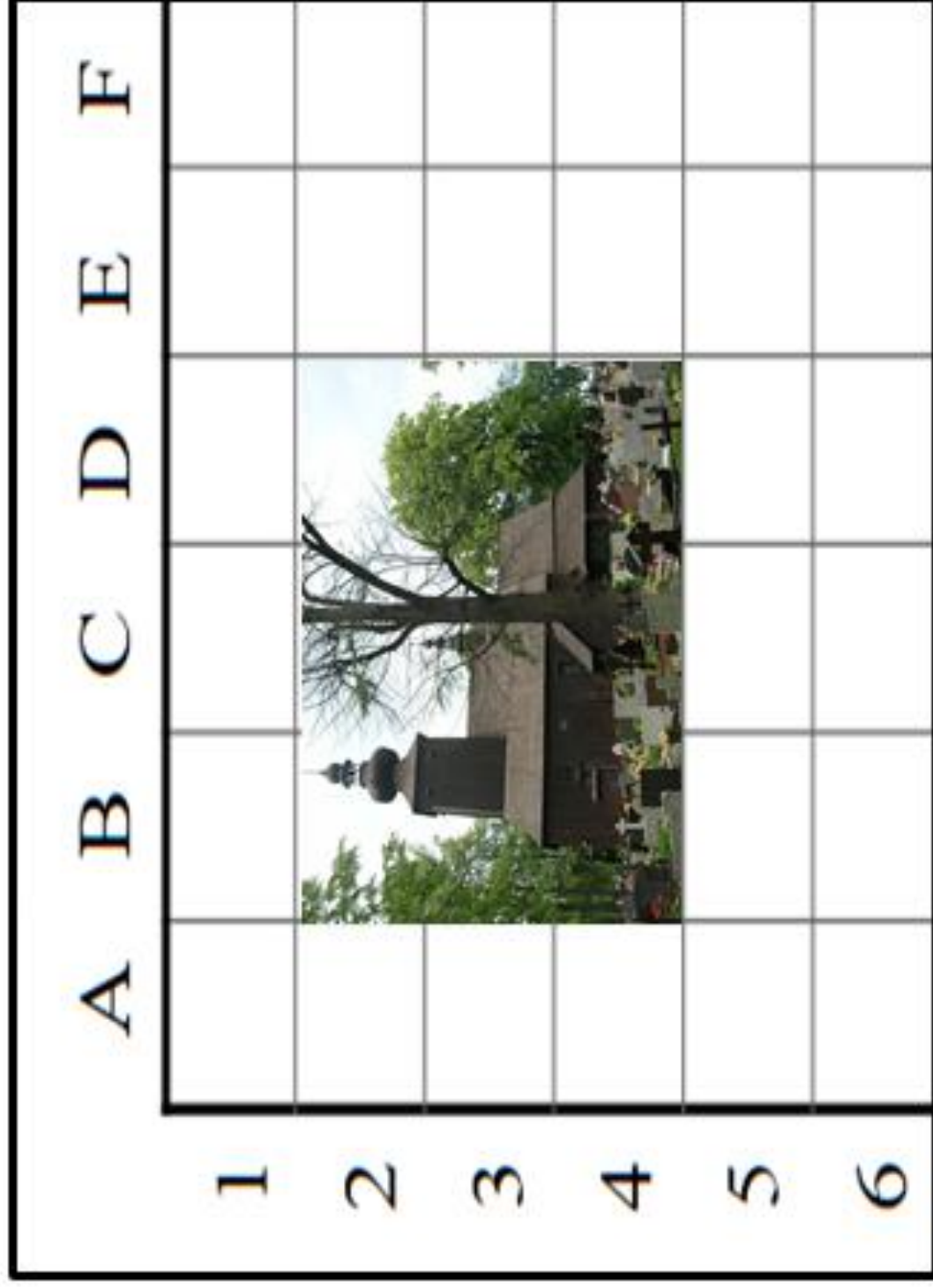
Na stropach niektórych kościołów zachowała się tzw. dekoracja patronowa. Jest to dekoracja malarska, o powtarzalnych motywach, wykonanych według wzorów wyciętych w szablonach (tzw. patronach). Najcenniejsza znajduje się w kościele parafialnym pw. św. Katarzyny w Rybniku-Wielopolu, gdzie na stropach wymalowano wielobarwną dekorację patronową (2. ćwierć XVI w.), z motywami zoomorficznymi, roślinnymi, architektonicznymi, heraldycznymi oraz geometrycznymi. Malowidła te wykazują podobieństwa do słynnych gotyckich dekoracji w kościele w Dębnie Podhalańskim.

Na ścianach kościoła zauważyć możemy również zacheuski – zwykle w formie malowanych krzyży, są to miejsca namaszczenia świątyni podczas konsekracji.

Do głównych elementów wyposażenia kościoła należą między innymi: ołtarze (główny i boczne), ambona, chrzcielnica, organy, konfesjonały, chór muzyczny z organami.

Zestawy kart do druku

Materiał pomocniczy nr 3



	A	B	C	D	E	F
1						
2						
3						
4						
5						
6						



	A	B	C	D	E	F
1						
2						
3						
4						
5						
6						

	A	B	C	D	E	F
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Plansza

	A	B	C	D	E	F
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Zestaw kart odpowiedzi

Materiał pomocniczy nr 5



kościół pw. Wszystkich Świętych w Sierotach, (wież białych nad prezbiterium datowana na 1427, ściany nawy datowane na 1457 r.)
https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wszystkich_%C5%9Awi%C4%99tych_w_Sierotach



kościół pw. św. Marcina w Ćwiklicach (1466 r.)
https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Marcina_w_%C4%86wiklicach

Regionalny Instytut Kultury w Katowicach
jest instytucją kultury Samorządu Województwa Śląskiego.

Regionalny Instytut
Kultury w Katowicach



Śląskie.



Dofinansowano ze środków
w ramach programu
„EtnoBryk 2019”



EtnoBryk



kościół pw. Wszystkich Świętych w Łaziskach (1467 r.)

https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wszystkich_%C5%9Awi%C4%99tych_w_%C5%84aziskach



kościół Wniebowzięcia NMP w Gliwicach (1493?)

https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wniebowzi%C4%99cia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Ma-ryi_Panny_w_Gliwicach